

MİNGƏÇEVİR SU ANBARININ ƏTRAF MÜHİTƏ TEXNOGEN TƏSİRLƏRİ

İsayev S.A., Qayıbov Ş.R. - I kurs magistrantı
Bakı Dövlət Universiteti

Mingəçevir su anbarı, mühüm xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti ilə yanaşı, Kür çayının orta və aşağı axınında ekoloji gərginliyidə artırdı. Anbar yaradıldıqdan sonra ondan aşağıda çay suları ilə qidalanan geniş ərazidə Kür boyu tuqay meşələri deqradasiya uğramış, su quşları üçün əlverişli ekoloji mühitə malik olan bataqlıq, axmaz, göl landşaftları çox yerdə tamamilə suvarılan aqrolandşaftlarla əvəz olunmuşdur. Su anbarı tikildəndən sonra aşağı biyofəda tuqay meşələri ayrı-ayrı massivlərdə qurumuşdur. Kürün axımı tənzimləndəndən sonra son 50 ildə Şirvan düzünün 18%, Mil düzünün isə 12% ərazisində minerallaşmış qrunt sularının səviyyəsi qalxmış, şoran və şorakət lanşaftlar əmələ gəlmişdir.

Mingəçevir su anbarında ekoloji fəlakət törədə biləcək təhlükələrdən biridə anbar bəndilə əlaqədardır. Mütəxəssislər (N.Məcidova,1996) iddia edirlər ki, anbar bənd uçulsa, ilkin yüksəkliyi 20 metr olan, son dərəcədə qüvvətli su dalğası (onlarca milyard kub metr su) Saatlı, Sabirabad, Yevlax, Şirvan, Salyan, Neftçala rayonlarını, Biləsuvar və Cəlilabad rayonlarının ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrini su altında qoyar. Bu ərazilərdə bir milyondan artıq əhali yaşayış və ölkənin iqtisadi potensialının 30%-i cəmlənmişdir. Tədricən 3 metrə qədər enəcək bu dalğanın qarşısını almaq qeyri mümkün olar. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı dövrüyəsində olan sahələrin çox hissəsi su altında qalacaq, torpaq qatı 60 ilə yaxın bəndin yuxarı biefində dibə çökmüş zəhərli kimyəvi maddələrin təsirinə məruz qalacaqdır. Su çəkildikdən sonra belə bu torpaqlar uzun illər boyu kənd təsərrüfatı bitkilərinin yetişdirilməsi üçün yararsız olacaq. Zəhərlənmiş bu sahələrdə yetişdirilən kənd təsərrüfatı məhsullarından istifadə anormal körpələrin dünyaya gəlməsinə səbəb olub, millətin genofondu üçün təhlükə yaradacaqdır.

Son onilliklərdə Mingəçevir su anbarı akvatoriyası ətrafında baş verən ekzogen geoloji proseslər bənd üçün təhlükə törətmişdir. Bu, leysan yağışlarla və zəif yeraltı təkanlarla bağlıdır. Keçən əsrin sonlarında iki dəfə su anbarı rayonunda iri miqyaslı sürüşmə baş vermişdir. 1985-ci il martın 19-da güclü leysan yağışlardan sonra Gəmi Buxtası ərazisində qalınlığı 2-5 m olan torpaq sahəsi sürüşmüşdür. Nəticədə eni 25-30 sm olan çatlar yaranmışdır. Belə sürüşmələr 1987-88-ci illərdə də müşahidə edilmişdir. Ən təhlükəli hal isə 1989-cu il avqustun 23-də baş vermişdir. O, zaman, sürüşmə 3,5-4 mln.kub m torpaq qatını Bozdağdan götürərək su anbarının sağındakı sahil bərkidicilərini dağıtmış və Yuxarı Qarabağ kanalının baş giriş hissəsində təhlükə yaratmışdır.

Yuxarı Qarabağ kanalına tələb olunan suvarma suyunun verilməsini təmin edən hidrotexniki qurğuların normal işləməsinə yaratdığı təhlükəyə görə, sürüşmə baş verdiyi ərazi 3 zonaya bölünərək müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

1996-cı il iyunun 22-dən 13-ə keçən gecə düşən leysan yağıntının miqdarı orta aylıq səviyyədən çox yüksək olmuşdur. Yağış sularından yaranmış çatlar yarğanlara dolaraq yamacı islatmış və onu hərəkətə gətirmişdir. Sahil boyunca bərkidici qurğuların olmaması nəticəsində sürüşən kütlə su anbarı istiqamətində hərəkət etmişdir.

Sürüşmələrin əmələ gəlməsinin əsas səbəblərindən biri ərazidə texnogen

səciyyəvi yeraltı suların toplanması, onların səviyyəsinin ildən-ilə yer səthinə yaxınlaşması və alçaq relyefli sahələri bataqlıqlaşdırmasıdır (F.Əliyev,1996). Bütün bunlar su anbarı bəndinin gələcək istismarı üçün təhlükə yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mingəçevir su anbarının yaradılması Kür çayında müşahidə olunan maksimal sərf rejiminə ciddi təsir göstərmişdir. Anbar istismara verilməmişdən qabaq onun ərazisində çayın maksimal sərfi 2270-2420m³/san, mənsəbdə (Surra hidrometrik məntəqəsində) isə 2540-2810 m³/san-yə bərabər olmuşdur. Su anbarı istismara verildikdən sonra Araz çayı mənsəbinə qədər olan hissədə maksimal sərf 1350 m³/san (2010-cu il daşqınına qədər), Surra məntəqəsindən aşağıda isə "Araz" hidroqovşağı yaradılana qədər (1971 il) maksimal sərf 2680 m³/san, hidroqovşaq yaradıldıqdan sonra isə 2080 m³/san təkil etmişdir.

Mingəçevir su anbarının altında qalan, yəni, insanların istifadəsindən birdə-fəlik çıxan ərazinin sahəsi 252 min hektar, su anbarından aşağıda Kür-Araz düzənliyində onun təsir zonasında olan ərazilərin sahəsi isə 1270 min hektardır.

Mingəçevir su anbarı su ilə doldurulduqdan sonra ötən dövrdə həmin ərazidə energetik sinifi K>9,5 olan 91 zəlzələ qeydə alınmışdır. Bunlardan 73-ü 9,5-11 energetik sinfindən, 15 zəlzələ 11-12 sinfindən, 3 zəlzələnin gücü isə 12-dən çəx olmuşdur.

Etiraf etmək lazımdır ki, həyata keçirilmiş layihənin ətraf mühitə təsiri araşdırıldıqca regionda yeni mənzərə yaranır. Mingəçevir su anbarı tikilməmişdən əvvəl 1930-cu illərdə anbarın təsir zonasındakı ərazilərdə may ayı üçün qrunt sularının yer səthindən orta yatım dərinliyi təxminən 5-6 m olduğu halda, 2010-cu ildə təxminən 1-1.5 m olub. Əkin sahələrindəki torpaqların 70-80 %-də şorlaşma prosesi müşahidə olunub.